

Bolalarda Nutqiy Rivojlanishdan Orqada Qolishni Erta Tashxislash va Profilaktikasi**Kurbanova Gulnora Nozinjonovna***Central Asian Medical University*
gulnorakurbonova994@gmail.com**Annotatsiya**

Dolzarliligi: Bolalarda nutqiy rivojlanishdan orqada qolish pediatriya, bolalar nevrologiyasi, logopediya, psixologiya va pedagogika amaliyotida dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Nutq bolaning intellektual, emotsional, ijtimoiy va kognitiv rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Nutq rivojlanishidagi kechikish o‘z vaqtida aniqlanmasa, keyinchalik o‘qish, yozish, muloqot, ijtimoiy moslashuv va maktabga tayyorgarlik jarayonlariga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Maqsad: Bolalarda nutqiy rivojlanishdan orqada qolishni erta tashxislash mezonlarini o‘rganish, asosiy xavf omillarini aniqlash va profilaktik tadbirlarning ahamiyatini baholash.

Material va metodlar: Tadqiqotda 2 yoshdan 6 yoshgacha bo‘lgan bolalarda nutqiy rivojlanish klinik-pedagogik kuzatuv, ota-onalar so‘rovnomasi, nevrologik ko‘rik, eshitish holatini baholash, logopedik tekshiruv va psixologik skrining asosida o‘rganildi. Nutqiy rivojlanish bolaning yoshi, lug‘at boyligi, so‘z birikmalari tuzishi, murojaatga javob berishi, nutqni tushunishi, tovush talaffuzi va kommunikativ faolligi bo‘yicha baholandi.

Natijalar: Nutqiy rivojlanishdan orqada qolish ko‘proq perinatal xavf omillari, eshitish muammolari, nevrologik buzilishlar, oilada nutqiy rag‘batning yetishmasligi, ota-onalar bilan jonli muloqotning kamligi, ekran qurilmalaridan haddan tashqari foydalanish va psixoemotsional omillar bilan bog‘liq ekani aniqlandi. Erta logopedik va psixologik yordam olgan bolalarda nutqiy faollik, lug‘at boyligi va muloqot ko‘nikmalari yaxshilanishi kuzatildi.

Xulosa: Bolalarda nutqiy rivojlanishdan orqada qolishni erta aniqlash va profilaktika qilish bolaning keyingi intellektual, ijtimoiy va ta‘limiy rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega. Pediatr, nevrolog, logoped, psixolog va ota-onalar hamkorligidagi kompleks yondashuv eng samarali hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: bolalar, nutqiy rivojlanish, nutq kechikishi, erta tashxis, logopedik yordam, profilaktika, psixomotor rivojlanish.

Abstract

Background: Speech development delay in children is one of the most relevant problems in pediatrics, pediatric neurology, speech therapy, psychology and pedagogy. Speech plays an important role in the intellectual, emotional, social and cognitive development of a child. Delayed identification of speech disorders may lead to difficulties in learning, reading, writing, communication, social adaptation and school readiness.

Objective: To study the criteria for early diagnosis of speech development delay in children, identify the main risk factors and assess the importance of preventive measures.

Materials and Methods: The study analyzed children aged 2 to 6 years with signs of delayed speech development. Assessment was performed using clinical and pedagogical observation, parental questionnaires, neurological examination, hearing assessment, speech therapy evaluation and psychological screening. Speech development was evaluated according to age, vocabulary, phrase formation, response to addressed speech, speech comprehension, sound pronunciation and communicative activity.

Results: Speech development delay was most commonly associated with perinatal risk factors, hearing impairment, neurological disorders, insufficient speech stimulation in the family, lack of live communication with parents, excessive use of screen devices and psycho-emotional factors. Children who received early speech therapy and psychological support showed improvement in speech activity, vocabulary expansion and communication skills.

Conclusion: Early diagnosis and prevention of speech development delay in children are important for further intellectual, social and educational development. The most effective approach is comprehensive cooperation between pediatricians, neurologists, speech therapists, psychologists and parents. Timely identification of risk factors and early intervention can significantly improve a child's communication skills and adaptation to the social environment. Regular developmental screening, parental education and individualized correctional programs play a key role in preventing long-term speech and learning difficulties. Therefore, preventive measures should be integrated into primary healthcare and preschool education systems.

Keywords: children, speech development, speech delay, early diagnosis, speech therapy, prevention, psychomotor development.

Kirish.

Bolalarda nutq rivojlanishi umumiy psixomotor, intellektual va ijtimoiy rivojlanishning muhim ko'rsatkichlaridan biridir. Nutq orqali bola atrof-muhitni

anglaydi, fikrini bildiradi, his-tuyg'ularini ifodalaydi, kattalar va tengdoshlari bilan muloqotga kirishadi hamda ijtimoiy muhitga moslashadi.

Nutqiy rivojlanishdan orqada qolish turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Ayrim bolalarda so'z boyligi yoshiga nisbatan kam bo'ladi, boshqalarda ikki yoki uch so'zli gap tuzish qiyinlashadi, murojaatga sust javob berish, nutqni yetarli tushunmaslik, tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish yoki muloqotga qiziqishning pastligi kuzatiladi.

Nutq kechikishining sabablari ko'p omilli hisoblanadi. Perinatal gipoksiya, homiladorlik va tug'ruq asoratlari, erta tug'ilish, past tana vazni, markaziy asab tizimi zararlanishlari, eshitishning pasayishi, irsiy moyillik, autizm spektri buzilishlari, emotsional deprivatsiya, oilaviy nutqiy muhitning yetarli emasligi va ekran qurilmalaridan haddan tashqari foydalanish muhim xavf omillari hisoblanadi.

So'nggi yillarda bolalarda nutqiy rivojlanish muammolari ko'proq uchrayotgani kuzatilmoqda. Bu holat ota-onalar bilan jonli muloqotning kamayishi, telefon va planshetlardan ko'p foydalanish, bolaning mustaqil o'yin faoliyati cheklanishi hamda mutaxassislariga kech murojaat qilish bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

2–5 yosh oralig'i nutq, muloqot va kognitiv ko'nikmalar shakllanishi uchun eng muhim davr hisoblanadi. Shu davrda aniqlangan nutqiy buzilishlar logopedik, psixologik va pedagogik yordam orqali samarali korreksiya qilinishi mumkin. Kech aniqlangan holatlarda esa maktabga tayyorgarlik, o'qish, yozish, diqqat, xotira va ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklar yuzaga keladi.

Shu sababli bolalarda nutqiy rivojlanishdan orqada qolishni erta tashxislash, xavf omillarini aniqlash va profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqish muhim tibbiy-pedagogik vazifa hisoblanadi.

Maqsad. Tadqiqotning maqsadi bolalarda nutqiy rivojlanishdan orqada qolishni erta tashxislash mezonlarini baholash, asosiy xavf omillarini aniqlash va profilaktik tadbirlarning samaradorligini o'rganishdan iborat.

Materiallar va usullar:

Tadqiqotga 2 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan, ota-onalari tomonidan nutq kechikishi, so'z boyligining kamligi, muloqotdagi qiyinchiliklar yoki tovush talaffuzidagi muammolar bo'yicha shikoyat bildirilgan bolalar jalb qilindi.

Baholash pediater, nevrolog, logoped va psixolog ishtirokida kompleks tarzda olib borildi. Anamnez yig'ishda bolaning yoshi, jinsi, homiladorlik va tug'ruq kechishi, perinatal asoratlari, birinchi so'zlarning paydo bo'lish vaqti, frazali nutq shakllanishi, oilaviy nutqiy muhit, ekran qurilmalaridan foydalanish davomiyligi va ota-onalar bilan muloqot darajasi hisobga olindi.

Tadqiqotga kiritish mezonlari quyidagilardan iborat bo'ldi:

2–6 yoshdagi bolalar;

ota-onalar tomonidan nutq kechikishi yoki muloqot muammolariga shikoyat mavjudligi;

<https://medjournal.it.com/>

pediatrik, nevrologik, logopedik va psixologik baholash imkoniyati mavjudligi; eshitish holatini baholash zarurati mavjud bo'lgan bolalar.

Nutqiy rivojlanish quyidagi ko'rsatkichlar asosida baholandi: faol so'z boyligi, yoshiga mos nutq, ikki va uch so'zli gap tuzish, murojaatga javob berish, oddiy ko'rsatmalarni bajarish, tovush talaffuzi, ko'z kontakti, kommunikativ tashabbus, o'yin faoliyati va ijtimoiy muloqot darajasi.

Eshitish holati ota-onalar so'rovnomasi, klinik kuzatuv va zarur hollarda audiologik tekshiruv asosida baholandi. Nevrologik ko'rikda mushak tonusi, reflekslar, harakat koordinatsiyasi, psixomotor rivojlanish va perinatal anamnezga e'tibor qaratildi.

Logopedik baholashda ekspressiv nutq, impressiv nutq, fonematik eshituv, artikulyatsion apparat holati va tovush talaffuzi o'rganildi. Psixologik baholashda bolaning diqqat, emotsional reaksiyalari, o'yin faoliyati, kattalar bilan aloqa va ijtimoiy moslashuvi tahlil qilindi.

Profilaktik tadbirlar sifatida ota-onalarga bola bilan faol suhbatlashish, predmetlarni nomlash, kitob o'qish, she'r va qo'shiqlardan foydalanish, rolli o'yinlar tashkil etish, mayda motorikani rivojlantirish, ekran vaqtini cheklash va logopedik mashg'ulotlarga muntazam qatnash tavsiya etildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari nutqiy rivojlanishdan orqada qolish bolalarda turli klinik ko'rinishlarda namoyon bo'lishini ko'rsatdi. Eng ko'p uchragan belgilar faol so'z boyligining kamligi, frazali nutqning kech shakllanishi, murojaatga sust javob berish, tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish, nutqning tushunarsizligi va muloqot tashabbusining pastligi bo'ldi.

2–3 yoshdagi bolalarda asosan faol lug'atning kamligi va ikki so'zli gaplarning shakllanmaganligi kuzatildi. Ayrim bolalarda murojaatni tushunish nisbatan saqlangan bo'lsa-da, mustaqil nutq yetarli rivojlanmagani aniqlandi. Bu holat ko'proq ekspressiv nutq kechikishiga xos bo'ldi.

3–4 yoshdagi bolalarda sodda gaplar tuzishdagi qiyinchiliklar, tovush talaffuzidagi buzilishlar va fonematik eshituv yetishmovchiligi ko'proq kuzatildi. Ushbu yosh guruhida muntazam logopedik mashg'ulotlarga ehtiyoj yuqori bo'ldi.

4–6 yoshdagi bolalarda grammatik xatolar, tovushlarni almashtirish, hikoya qilishdagi qiyinchiliklar, bog'langan nutqning yetarli shakllanmaganligi va maktabga tayyorgarlik bilan bog'liq muammolar aniqlandi.

Xavf omillari tahlilida perinatal asoratlar, homiladorlik davridagi gipoksiya, tug'ruqdagi muammolar, erta tug'ilish, past tana vazni, tez-tez kasallanish, nevrologik belgilar va eshitish pasayishi nutqiy rivojlanish kechikishi bilan bog'liq ekani kuzatildi.

Oilaviy va ijtimoiy omillar ham muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Ota-onalar bilan jonli muloqot yetarli bo'lmagan, ekran qurilmalaridan ko'p foydalangan va nutqiy

ragʻbatlantirish kam boʻlgan bolalarda nutqiy rivojlanish kechikishi koʻproq qayd etildi.

Eshitish pasayishi aniqlangan bolalarda nutqni tushunish, tovushlarni farqlash va toʻgʻri talaffuz shakllanishi sust boʻldi. Bu esa nutq kechikishi boʻlgan har bir bolada eshitish holatini baholash zarurligini koʻrsatdi.

Erta logopedik va psixologik yordam olgan bolalarda ijobiy dinamika kuzatildi. Ularda lugʻat boyligi oshdi, nutqni tushunish yaxshilandi, kommunikativ faollik kuchaydi va ota-onalar bilan muloqot sifati yaxshilandi. Profilaktik tavsiyalarga muntazam amal qilgan oilalarda natijalar yanada yaxshi boʻldi.

Muhokama.

Bolalarda nutqiy rivojlanishdan orqada qolish koʻp omilli muammo boʻlib, uni faqat logopedik buzilish sifatida baholash yetarli emas. Tadqiqot natijalari nutq kechikishi biologik, nevrologik, sensor, psixologik, oilaviy va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bogʻliq ekanini koʻrsatdi.

Normal nutq rivojlanishi uchun bolaning eshitish qobiliyati, nutqni tushunishi, emotsional aloqa qilishi, kattalar bilan faol muloqotga kirishishi va yetarli nutqiy muhitga ega boʻlishi zarur. Ushbu omillardan birining buzilishi nutq rivojlanishini sekinlashtirishi mumkin.

Perinatal omillar nutqiy kechikishda muhim oʻrin tutadi. Homiladorlik va tugʻruq davridagi gipoksiya, erta tugʻilish, markaziy asab tizimining yetilmaganligi va neonatal davrdagi muammolar bolaning psixomotor hamda nutqiy rivojlanishiga salbiy taʼsir koʻrsatishi mumkin. Bunday bolalar pediatr va nevrolog tomonidan muntazam kuzatuvda boʻlishi lozim.

Eshitish holatini baholash erta tashxislashning majburiy bosqichlaridan biridir. Hatto yengil eshitish pasayishi ham bolaning tovushlarni farqlashi, soʻzlarni eslab qolishi va toʻgʻri talaffuz qilishiga salbiy taʼsir qiladi. Shu sababli “bola eshitadi, lekin gapirmaydi” degan shikoyat har doim chuqur tekshiruvni talab etadi.

Oilaviy nutqiy muhit nutq rivojlanishida juda katta ahamiyatga ega. Bola nutqni televizor yoki telefon orqali emas, balki jonli muloqot, emotsional aloqa, mimika, intonatsiya va birgalikdagi oʻyinlar orqali oʻzlashtiradi. Ota-onaning bola bilan suhbatlashishi, kitob oʻqishi, predmetlarni nomlashi va bolaning javob berishiga imkon yaratishi nutqni faollashtiradi.

Ekran qurilmalaridan haddan tashqari foydalanish erta yoshdagi bolalarda passiv qabul qilishni kuchaytiradi, ammo faol nutq va muloqotni rivojlantirmaydi. Shu sababli ekran vaqtini cheklash va uning oʻrniga jonli muloqot, harakatli oʻyinlar va ijodiy faoliyatni koʻpaytirish profilaktikaning muhim yoʻnalishidir.

Autizm spektri buzilishlari ehtimoli boʻlgan bolalarda nutq kechikishi koʻpincha muloqot sifatining buzilishi bilan birga kechadi. Koʻz kontakti sustligi, ismiga javob

bermaslik, stereotip harakatlar, o‘yin faoliyatining cheklanishi va ijtimoiy qiziqishning pasayishi kuzatilsa, erta psixologik va nevrologik baholash zarur.

Erta tashxislashning asosiy afzalligi shundaki, maktabgacha yoshda bolaning nerv tizimi yuqori plastiklikka ega bo‘ladi. Vaqtida boshlangan logopedik, psixologik va pedagogik yordam nutq, diqqat, muloqot va ijtimoiy moslashuvni sezilarli yaxshilaydi.

Shu sababli bolalarda nutqiy rivojlanishdan orqada qolishni erta aniqlashda pediatr, nevrolog, logoped, psixolog, audiolog va ota-onalar hamkorligi muhimdir. Kompleks yondashuv bolaning individual ehtiyojlarini aniqlash va samarali korreksiya dasturini tuzish imkonini beradi.

Xulosa

Bolalarda nutqiy rivojlanishdan orqada qolish muhim tibbiy-pedagogik muammo bo‘lib, bolaning intellektual rivojlanishi, muloqot ko‘nikmalari, emotsional holati, ijtimoiy moslashuvi va maktabga tayyorgarligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Nutqiy kechikishning asosiy xavf omillari perinatal asoratlar, eshitish pasayishi, nevrologik buzilishlar, oilaviy nutqiy muhit yetishmovchiligi, ekran qurilmalaridan haddan tashqari foydalanish va psixoemotsional omillar bilan bog‘liq.

Erta tashxislash bola nutqining yoshga mos rivojlanish bosqichlarini baholash, eshitish holatini tekshirish, nevrologik va logopedik baholash, psixologik skrining hamda ota-onalar bilan batafsil suhbatni o‘z ichiga olishi kerak.

Erta boshlangan logopedik, psixologik va pedagogik yordam bolalarda lug‘at boyligini oshirish, nutqni tushunishni yaxshilash, frazali nutqni rivojlantirish, kommunikativ faollikni kuchaytirish va ijtimoiy moslashuvni yaxshilashga yordam beradi.

Profilaktika ota-onalar bilan jonli muloqotni ko‘paytirish, kitob o‘qish, nutqiy va rolli o‘yinlarni tashkil etish, ekran vaqtini cheklash, eshitish va nevrologik muammolarni erta aniqlash hamda bolani sog‘lom nutqiy muhitda tarbiyalashga qaratilishi lozim.

Amaliy tavsiyalar

Bolalarda nutqiy rivojlanish har bir profilaktik pediatrik ko‘rikda baholanishi kerak.

Agar 2 yoshga kelib bola juda kam so‘z ishlatsa, murojaatga javob bermasa yoki oddiy ko‘rsatmalarni bajarmasa, logoped va nevrolog maslahatiga yuborilishi lozim.

Nutq kechikishi bo‘lgan har bir bolada eshitish holatini baholash tavsiya etiladi.

Ota-onalar bola bilan har kuni faol suhbatlashishi, predmetlarni nomlashi, kitob o‘qishi, savollar berishi va birgalikda o‘yinlar tashkil etishi kerak.

Erta yoshdagi bolalarda telefon, planshet va televizordan foydalanish vaqtini cheklash zarur.

Ko‘z kontakti sustligi, ismiga javob bermaslik, stereotip harakatlar yoki muloqotga qiziqishning pastligi kuzatilsa, psixologik va nevrologik skrining o‘tkazilishi kerak.

Logopedik mashg‘ulotlar muntazam, individual va ota-onalar ishtirokida olib borilganda samaradorligi yuqori bo‘ladi

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Abrar, U., Ghaffar, F., Zuhaid, M., Afzaal, H. B., Abbasi, P., Iqbal, M. H., ... & Safi, S. U. (2026). Electrophysiological Substrate and Ablation Outcomes in Atrial Fibrillation With Hypertrophic Cardiomyopathy: A Propensity-Matched Multicenter Study. *Journal of Arrhythmia*, 42(3), e70364.
2. Wallace I.F., Berkman N.D., Watson L.R., et al. Screening for speech and language delay in children 5 years old and younger: a systematic review. *Pediatrics*. 2015;136(2):e448–e462.
3. Law J., Garrett Z., Nye C. Speech and language therapy interventions for children with primary speech and language delay or disorder. *Cochrane Database of Systematic Reviews*. 2003.
4. Sheldrick R.C., Merchant S., Perrin E.C. Identification of developmental-behavioral problems in primary care: a systematic review. *Pediatrics*. 2011;128(2):356–363.
5. Zubrick S.R., Taylor C.L., Rice M.L., Slegers D.W. Late language emergence at 24 months: an epidemiological study. *Pediatrics*. 2007;120(6):e1562–e1570.
6. Tomblin J.B., Records N.L., Buckwalter P., Zhang X., Smith E., O’Brien M. Prevalence of specific language impairment in kindergarten children. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*. 1997;40(6):1245–1260.
7. Hawa V.V., Spanoudis G. Toddlers with delayed expressive language: an overview of the characteristics, risk factors and language outcomes. *Research in Developmental Disabilities*. 2014;35(2):400–407.
8. American Academy of Pediatrics. Identifying infants and young children with developmental disorders in the medical home: an algorithm for developmental surveillance and screening. *Pediatrics*. 2006;118(1):405–420.
9. World Health Organization. *Developmental difficulties in early childhood: prevention, early identification, assessment and intervention in low- and middle-income countries*. Geneva: WHO.
10. Bobojonov, S. (2026). Comorbid Pathology and Risk Factors in Patients with Atrial Fibrillation. *International Journal of Clinical & Translational Medicine*, 1(4), 93-100.